

RECENZJA

rozprawy doktorskiej pt. **Postawy interpersonalne młodzieży wobec edukacji międzykulturowej**

Autor: mgr **Paweł Garbuzik**

Praca została przygotowana pod kierunkiem
dr hab. **Mirosława Z. Babiara**, prof. UJK

Recenzja została wykonana na zlecenie Rady Naukowej Kolegium Nauk Społecznych Uniwersytetu Rzeszowskiego. Kierując się przyjętymi ogólnymi wytycznymi oraz zasadami oceniania prac naukowych, na podstawie warunków określonych w art. 13 ust 1 ustawy o stopniach i tytule naukowym, zgodnie z którymi ocenie podlegają przede wszystkim:

- a) oryginalność rozwiązania problemu naukowego,
- b) samodzielność realizacji projektu badawczego,
- c) będące ich podstawą przygotowanie teoretyczne doktoranta,

w recenzji przedstawione zostały:

- a) ogólna ocena treści i układu pracy ze szczególnym podkreśleniem jej wartości merytorycznej wyznaczanej podjętą problematyką badawczą i sposobem jej rozwiązania,
- b) dokonano oceny poprawności definicji i teorii wykorzystywanych przez Autora,
- c) dokonano oceny poprawności analiz,
- d) oceniono adekwatność naukowego poziomu pracy w odniesieniu do jej przeznaczenia, a także
- e) wskazano ewentualne i możliwe rozszerzenia lub ograniczenia pracy (wskazane także pośrednio i w części przez świadomego ich Doktoranta).

Ogólna ocena i uwagi

Pan mgr Paweł Garbuzik przedstawił do oceny pracę doktorską, w której podjął temat niezwykle ważny edukacyjnie i ambitny, biorąc pod uwagę głównie ujęcie przedmiotu badań zrealizowanych w ramach własnego projektu badawczego. Ponadto jest to obecnie temat niezmiernie ważny społecznie, zagadnienie poznawczo interesujące oraz wciąż aktualne teoretycznie i ważne właśnie ze względu na przedmiot podjętych badań empirycznych, mając jednocześnie ogromne znaczenie praktyczne. Problematyka postaw wobec edukacji międzykulturowej w kontekście tworzenia jej teoretycznego, metodycznego i zarazem instytucjonalnego jej modelu jest niezwykle ważna zarówno z perspektywy indywidualnej i społecznej, a także z perspektywy rozwoju dziedziny naukowej, ze względu na wciąż widoczny niedostatek wiedzy/literatury przedmiotu i badań odnoszących się do przedmiotowych zagadnień analizowanych w perspektywie społeczno-edukacyjnej. Wielokulturowość staje się faktem i wyzwaniem, stąd badania odnoszące się do tego zagadnienia nie tracą na aktualności, a ponadto w szybko zmieniającym się świecie, stającym się „wciąż od nowa”, czyli coraz bardziej strukturalnie i funkcjonalnie złożonym, dynamika dokonujących się zmian, wielość procesów składających się na kształtowanie się rzeczywistości społecznej i edukacyjnej stanowi wciąż nowe wyzwanie dla nauk społecznych, których swoistym zadaniem jest wychowanie człowieka do różnorodności i kształtowanie jego postaw tolerancyjnych wobec różnorodności i inności. Podkreślić należy trud i zaangażowanie Autora dysertacji w przeprowadzenie badań, regionalnie ograniczonych do jednego województwa (co nie stanowi zarzutu), ale opartych na danych pozyskanych od wystarczającej liczebnie próby badawczej, dodatkowo znajdującej się w specyficznym i ważnym dla kształtowania się postaw życiowych okresie rozwojowym (badania zwykle są trudne w realizacji, mając między innymi wiele instytucjonalnych ograniczeń związanych z szeroko rozumianą badawczą dostępnością grupy i jej specyfiką rozwojową).

Dokonując wstępnej oceny dysertacji z perspektywy realizacji założonych i jednocześnie złożonych celów (teoretycznych i pośrednio praktyczno-wdrożeniowych), praca jest ostatecznie odpowiedzią na potrzeby praktyki pedagogicznej w przedmiotowym dla niej (pracy) zakresie, poszerzając pole teoretycznej analizy odnoszącej się do postaw młodzieży wobec edukacji międzykulturowej z uwzględnieniem ich podstawowych i do-

brze „zewskażnikowanych” komponentów (poznawczego, emocjonalnego, behawioralnego), co pośrednio dokumentuje znaczenie uzyskanych rezultatów dla praktyki pedagogicznej. Pozyskana dzięki badaniom nowa wiedza może mieć bezpośrednie przełożenie i stanowić podstawę potencjalnych rekomendacji praktycznych i jednocześnie wdrożeń przydatnych dla edukatorów-praktyków. Istotne znaczenie dla jakości przedstawionego projektu badawczego ma próba swoistej i uzasadnionej przedmiotem badań triangulacji metod (analiza dokumentów, ankietowanie, testowanie), a w tym wykorzystanie wiarygodnych i sprawdzonych narzędzi diagnostycznych oraz konstrukcja własnego narzędzia, stanowiącego rezultat własnej konceptualizacji problematyki badawczej w przyjętych przez Autora kontekstach teoretycznych. Należy przy tym podkreślić, że prezentacja projektu badawczego rozwijana i przedstawiana jest **formalnie i treściowo** w sposób względnie spójny, logiczny i konsekwentny, a jednocześnie konkretny i skondensowany, z wyraźną troską o adekwatność strukturalną założeń teoretycznych w kontekście przyjętego modelu badań (zgodność modelu teoretycznego, metodologicznego i analitycznego). Autor przedstawia wszystkie najważniejsze zagadnienia teoretyczne, dodajmy złożonej poznawczo problematyki, zaś na ich podstawie formułuje wystarczające przesłanki względnie unikatowe teoretycznie i empirycznie projektu badawczego:

- a) definiuje istotne dla problematyki badawczej pojęcia i prawidłowo je różnicuje;
- b) przywołuje najważniejsze koncepcje dotyczące przedmiotowych dla pracy zagadnień,

co w rezultacie pozwala sformułować:

- a) bazowe dla projektu założenia metodologiczne skonceptualizowanego autorsko problemu badawczego,
- b) stanowiące dobrą podstawę do jego rozwiązania w założonych autorsko ramach,
- c) dające możliwość wnioskowania dla praktyki edukacyjnej ew obszarze edukacji międzykulturowej.

Nie budzi wątpliwości fakt, że niezależnie od poziomu rozwoju naukowego autora projektu badawczego, trudno jest oczekiwać prac naukowych, które są obiektywnie doskonałe, tym bardziej, że dokonywana ocena zawsze nosi znamiona subiektywności mimo określonych jej (oceny) kryteriów. Także i ten projekt badawczy może i ma swoje ograniczenia czy deficyty (dodam niezbyt liczne). Podkreślić jednak należy, że po pierwsze Autor w znacznej części jest ich świadomy, choć bezpośrednio ich nie egzemplifikuje,

a po wtóre nie dyskredytują one jej (pracy) wartości merytorycznej wyznaczonej wystarczającym spełnieniem wymagań stawianych temu poziomowi rozwoju naukowego. Ponadto, dodatkowo postrzeganie przez osobę oceniającą różnych deficytów wynikać może z faktu przyjmowania przez nią odmiennej perspektywy teoretycznej czy metodologicznej w odniesieniu do różnych problemów/zagadnień. Ich świadomość lub uświadamianie możliwości przyjmowania różnych perspektyw badawczych (teoretyczno-metodologicznych) służy jedynie dalszemu doskonaleniu warsztatu naukowego i pisarskiego osoby ocenianej. Należy też zauważyć, że nie zawsze stanowią one podstawę lepszych rozwiązań niż przyjął czy zastosował sam autor pracy. Refleksyjnie krytyczna ocena pracy, podkreślająca zarówno jej walory, jak też czasem deficyty, służy bowiem jedynie budowaniu doświadczenia badawczego w sposób refleksyjny, polegający na rozważeniu innych perspektyw widzenia problemu czy jego rozwiązań, czego świadomość warto mieć, a choć niekoniecznie trzeba je wybierać czy się z nimi zgadzać, warto uczyć się uzasadniać własne wybory, co Autor pracy niejednokrotnie czyni.

Po tej zbyt długiej dygresji, podkreślam, że praca w aspekcie teoretycznym odnosi się głównie do konstruktów pedagogicznych, ale ważnych także dla innych nauk społecznych, stanowiąc – choć wybiórczą – jednak bazę dla tworzenia kryteriów modelowania edukacji międzykulturowej, adekwatnej do potrzeb kształtującego się w zakresie swych postaw wobec świata młodego pokolenia. W aspekcie metodologicznym i organizacji badań jest to stosunkowo często realizowany projekt badawczy na gruncie nauk pedagogiczny, co nie ogranicza jego znaczenia i nie dyskredytuje rozwiązań uzyskanych dzięki jego realizacji. Można uznać, że reprezentatywność próby z uwzględnieniem terenu badań oraz podstawowych i przyjętych przez Autora kryteriów (jej liczebność, której pod względem jej wystarczalności nie wyznaczono, jest ważnym, ale niejedynym wyznacznikiem reprezentatywności). W moim przekonaniu przyjęta przez Doktoranta procedura badawcza jest wystarczająco poprawna, zaś przedmiot badań (jego istotność) czy specyfika grupy badawczej (istotny dla kształtowania postaw wiek rozwojowy) znacząco podnosi wartość zrealizowanego projektu badawczego.

Podkreślam również, że lektura tej wartościowej dla mnie poznawczo i wielowątkowej rozprawy doktorskiej pozwala na jej pozytywną ocenę z perspektyw ważnych naukowo i społecznie (nie tylko teoretycznej i metodologicznej, ale także praktycznej). Jednak zawsze centralnym dla mnie punktem odniesienia w dokonywanych ocenach są podstawowe procesy decydujące o kształcie projektu badawczego, a więc:

- a) problematyzacja i operacjonalizacja, składające się w rezultacie na konceptualizację projektu badawczego,
- b) jej efekt, czyli analiza i interpretacja wyników uzyskanych w badaniu,
- c) stanowiących podstawę wnioskowania czy formułowania rekomendacji praktycznych możliwych do zrealizowania w praktyce psychologicznej.

Wszystkie te elementy pracy wstępnie uznaję za zadowalające i pozwalające rekomendować ją jako spełniającą wymogi stawiane pracom i osobom aspirującym do uzyskania stopnia naukowego doktora.

Zawartość treściowa i struktura rozprawy doktorskiej

Zawartość treściowa rozprawy obejmuje w swej strukturze 6 głównych rozdziałów, obejmujących trzy zasadnicze części projektu badawczego – teoretyczny, metodologiczny i analityczny powiązany z dyskusją i wnioskowaniem praktycznym:

(1) trzy teoretyczne, pierwszy związany z najważniejszą koncepcyjnie kategorią teoretyczną postaw w ujęciu interdyscyplinarnym; drugi omawiający tło teoretyczne dla konceptualizacji problematyki badawczej, czyli kwestie związane z historycznym i terytorialnym podłożem kształtowania się postaw wobec odmienności; trzeci odnoszący się już bezpośrednio do problematyki wielokulturowości i międzykulturowości w edukacji;

(2) metodologiczny, zawierający względnie wyczerpujące omówienie najważniejszych elementów projektu badawczego, dokumentujący wiarygodność pozyskanego materiału empirycznego;

(3) analityczny, zawierający najważniejsze ustalenia wynikające z przeprowadzonych badań;

(4) dyskusję wyników wraz z wnioskowaniem praktycznym oraz

(5) elementy uzupełniające, czyli wstęp, zakończenie, bibliografię, spisy tabel, wykresów i rycin, aneks¹ zawierający 10 załączników dokumentujących szczegółowo wiarygodność i podstawy empiryczne projektu badawczego, zawierający podstawowe akty prawne, przedmiotowe treści programowe nauczania w szkołach umożliwiające realizację treści z zakresu edukacji międzykulturowej, narzędzia badawcze (skonstruowany własny kwestionariusz ankiety dla młodzieży szkół ponadpodstawowych, klasa II,

¹ Aneks, jak sama nazwa wskazuje, powinien znaleźć się na końcu pracy.

odnoszący się do przedmiotowych dla problematyki badawczej treści oraz wystandaryzowany i znormalizowany kwestionariusz nastawień życiowych. Praca zawiera zatem wszystkie niezbędne elementy składające się na merytorycznie i redakcyjnie prawidłowo przygotowany i zrealizowany projekt badawczy.

Podsumowując, **zawartość treściowa i struktura tekstu** jest charakterystyczna dla modelu badań empirycznych, diagnostycznych, w części eksploracyjnych i korelacyjnych, przyjętego przez Autora, zawierając na 208 stronicach wszystkie niezbędne elementy dokumentujące przebieg realizacji projektu; jest ponadto adekwatna do przedstawionej w tytule tematyki pracy oraz zachowuje względnie właściwe relacje pomiędzy objętością części teoretycznej (złożonej merytorycznie) i empirycznej.

W swojej ocenie skupię się głównie na: projektowaniu badań i ich podstawie teoretycznej, dokumentujących nowatorski charakter badań oraz w mniejszym stopniu na warstwie *stricte* analitycznej projektu badań, kierując się przekonaniem, że dobra konceptualizacja problematyki badawczej z uwzględnieniem założeń teoretycznych decyduje w największym stopniu (choć nie tylko) o jakości realizacji projektu badawczego jako całości. Dlatego też sądzę, że głównie od tych elementów projektowania zależy w zasadzie całokształt realizacji badań i ich efekty wynikające z analizy pozyskanych danych empirycznych.

Rozdział 1-3. Założenia teoretyczne

W rozdziałach teoretycznych, na 116 stronicach, Autor przedstawia względnie wyczerpująco złożoną problematykę badawczą, choć czyni to w stosunku do wielości koniecznych dla prezentacji złożonego teoretycznie problemu w sposób skondensowany i względnie spójny, prezentując wstępne rozstrzygnięcia dotyczące podstawowych dla pracy zagadnień, dobrze strukturalnie uporządkowane:

- 1) Ustalenia terminologiczne i koncepcyjne związane z interdyscyplinarnym podejściem do postaw i ich społecznych kontekstów, z uwzględnieniem uzasadnienia wyboru ich specyficznego ujęcia jako konstruktów trójelementowych (wymiarów poznawczy, emocjonalny i behawioralny), swoistych uwarunkowań kształtowania się postaw oraz prezentacją wybranych ustaleń empirycznych odnoszących się do postaw Polaków wobec odmienności (osób odmiennych kulturowo).

Można zastanowić się jedynie czy konieczna jest tak szczegółowa, czasem nadmiarowa prezentacja tych teoretycznych ustaleń, choć z drugiej strony odnosi się ona do teoretycznie podstawowej kategorii teoretycznej kształtowania się postaw wobec świata, w tym odmienności kulturowej. Brakuje mi tu także bardziej uwypuklonej prezentacji empirycznej postaw wobec osób odmiennych kulturowo odnoszącej się do kategorii rozwojowej jaką jest młodzież (takie badania empiryczne są dostępne, np. dotyczące tolerancji i nietolerancji). Można jednak założyć, że zgodnie z mechanizmami kształtowania się i źródłami podstaw wobec odmienności, postawy młodzieży wobec świata społecznego (także w wymiarze wielokulturowości) są społecznie dziedziczone, zatem mieszczą się one w ogólnej kategorii postaw Polaków wobec osób odmiennych kulturowo. Kończąca ten akapit teza T. Pilcha uzasadnia jednak teoretycznie projekt badawczy i sposób jego ujęcia.

- 2) Ustalenia teoretyczne związane z problematyką pogranicza kultur i narodowości, z uwzględnieniem podstawowych źródeł i konsekwencji różnicowania się społeczeństw w ujęciu historycznym i terytorialnym, co ważne ze wskazaniem specyfiki w tym zakresie przyjętego terenu badań, a także w ujęciu prawnym i definicyjnym. Istotne i ważne jest także wskazanie współczesnych trendów w obszarze zjawisk migracyjnych. To z pewnością dobre tło teoretyczne do projektowania badawczego, a także źródło inspiracji do interpretacji zebranego materiału empirycznego. Brakuje mi tu – jak wspomniałam wcześniej – włączenia w analizy kategorii młodzieży (jej specyfiki w kontekście zjawisk migracyjnych), jednak wyjaśnienie może być tu tożsame (jak wcześniej).
- 3) Ustalenia teoretyczne (treściowe) odnoszące się do istotnych kwestii wielokulturowości (jako wyzwania dla edukacji) i międzykulturowości w edukacji w ujęciu konsekwencyjnym, z uwzględnieniem zasadniczych dla projektowania badawczego treści programowych i ich wybranych podstaw prawnych (międzynarodowe i polskie unormowania prawne). To bardzo bogaty poznawczo (informacyjnie) akapit pracy, nieco może nadmiarowo w stosunku do potrzeb konceptualizacji problematyki badawczej rozbudowany. Uzasadnia to jednak w dużym stopniu złożoność zagadnień w nim poruszanych.

Uogólniając, w kontekście ustawowo ustanowionych wymagań Autor względnie dobrze przedstawia kwerendę literatury przedmiotu w warstwie teoretycznej i empi-

rycznej, choć czyni to nie zawsze konsekwentnie, czasem nadmiarowo, czasem z pominięciem ważnych dla projektu kwestii; konkretyzuje lub wskazuje ograniczenia przyjętych koncepcji w sensie ich znaczenia dla podjętej problematyki badawczej; wykazuje się umiejętnością posługiwania się warsztatem pojęciowym przedmiotowym dla pracy dyscypliny oraz zdolnością formułowania myśli na dobrym poziomie językowym (naukowo poprawnym). Względnie dobrze dokumentuje własną perspektywę patrzenia na analizowane problemy i wystarczająco rozwija konieczne wątki dotyczące przyjętego podejścia teoretycznego. To wystarczająco spójny, logicznie przeprowadzony wywód, wstępnie uzasadniający wybór i sposób konceptualizacji przyjętej głównej kategorii analitycznej – postaw wobec edukacji międzykulturowej.

Podsumowując część teoretyczną recenzowanej pracy należy zauważyć, że jej zawartość w sposób wystarczający uzasadnia projektowanie koncepcyjne i realizację projektu badawczego, zaś Autor – choć nie zawsze – wykazuje się umiejętnością dokonywania wyboru adekwatnych do przedmiotu własnych zainteresowań teorii, koncepcji i ujęć teoretycznych. Autor przedstawia, choć nie zawsze syntetycznie, stan poglądów i badań opisanych w reprezentatywnych dla przedmiotu pracy publikacjach, w zakresach ważnych dla projektowania badań własnych, ale nie dokonuje ostatecznej rekapitulacji przyjętych założeń teoretycznych w poszczególnych zakresach, stanowiących podstawę konceptualizacji i operacjonalizacji projektu badawczego. Uzasadnia, co wskazano wcześniej, prawidłowo i względnie wyczerpująco sposób ujęcia problematyki badawczej (postaw w prezentowanym ujęciu) oraz – choć w sposób rozproszony – uzasadnia dobrze potrzebę badań w przedmiotowym dla pracy zakresie tematycznym.

UWAGI: W kontekście zaproponowanego modelu badań i analizowanych zmiennych oraz zastosowanych narzędzi diagnostycznych, struktura rozdziału teoretycznego jest częściowo niespójna z modelem metodologicznym, a w zasadzie nie ma tu podsumowującego uzasadnienia przyjęcia określonych (niektórych) zmiennych analizowanych w części empirycznej (np. postawy życiowe młodzieży). Warto byłoby na przyszłość w założeniach teoretycznych uwzględnić podsumowujący całość refleksji teoretycznej akapit, w którym wskazane zostałyby powiązania podstawowych dla projektowania zmiennych uwzględnionych w projekcie badawczym. Ponieważ jednak niezbędne treści stanowiące podstawę konceptualizacji projektu badań w zasadniczej dla pracy

kategorii edukacji międzykulturowej znalazły się w stopniu wystarczającym (czasem nadmiarowo) w założeniach teoretycznych, moja uwaga ma głównie charakter doskonalący.

Rozdział 4. Założenia metodologiczne badań własnych

Dokonując ogólnej oceny rozdziału pracy poświęconego uszczegółowieniu założeń metodologicznych rozprawy, należy wstępnie wskazać, że jego zawartość stanowi egemplifikację tematu pracy i zarazem problemu badawczego, które zostały sformułowane prawidłowo, będąc jednocześnie podstawą sformułowania **oryginalnego** teoretycznie i **praktycznie użytecznego** problemu badawczego. Wynika to z wystarczającej dla skonceptualizowania problematyki badawczej kwerendy dobrze dobranej literatury przedmiotu w istotnym dla problemu badawczego obszarze oraz podstawowej literatury metodologicznej. Dostępne źródła możliwe do wykorzystania w konceptualizacji problematyki badań własnych są co prawda zawsze znacznie bogatsze, jednak Autor miał prawo wyboru, a w zasadzie musiał przyjąć określoną perspektywę teoretyczną, która znacząco określa przyjęty w badaniach paradygmat metodologiczny. Prezentowanie założeń teoretyczno-metodologicznych nie musi (a nawet nie może) bowiem wiązać się z metaanalizą całości dorobku w danym obszarze/zakresie. Ponadto przyjęta perspektywa widzenia problemu i sposobu jego rozwiązania jest względnie wystarczająco uzasadniona, natomiast całość procedury badawczej przedstawiona została prawidłowo wraz z jej autorskim uzasadnieniem. Przyjęty paradygmat metodologiczny ostatecznie został w wystarczający sposób opisany i uzasadniony w kontekście podjętej problematyki badawczej. Autorski projekt badawczy zaplanowany został w sposób wystarczająco spójny i kompletny pod względem opisu wszystkich koniecznych elementów warunkujących prawidłowe postępowanie badawcze. Jest to wstępnie dobra podstawa realizacji założonych celów projektu badawczego. Brakuje mi tu jednak – co wskazywałam jako deficyt założeń teoretycznych – uzasadnienia podjęcia badań i sposobu ich teoretyczno-metodologicznego ujęcia, co ma znaczenie dla oceny ich oryginalności i nowatorstwa. W sposób rozproszony w pracy można się jednak tych uzasadnień doszukać (we wstępie i w poszczególnych akapitach teoretycznych). Warto jednak na przyszłość zadbać o podstawowe rekapitulacje teoretyczne, ułatwia to bowiem recepcję tekstu i jego ujęcie potencjalnemu czytelnikowi.

PRZEDMIOT I CELE BADAŃ: Przedmiot badań, jako zjawisko został dobrze sformułowany, z jednym zastrzeżeniem – głównie językowym, co dotyczy też tytułu pracy. Autor wskazuje, że są nim postawy interpersonalne wobec edukacji międzykulturowej. Choć rozumiem ideę i teoretyczne ujęcie przedmiotu badań, to w moim odczuciu (choć nie jestem językoznawcą) postawy interpersonalne przyjmujemy zawsze wobec „KOGOŚĆ”, np. wobec osób odmiennych kulturowo, a nie „CZEGOŚĆ”, w tym wypadku edukacji międzykulturowej. Jednak – jak wskazałam – nie jestem w tym zakresie specjalistką, zatem mogę się mylić. W eksploracyjno-diagnostycznym (i częściowo korelacyjnym) modelu badań założono realizację celów poznawczych, teoretycznych i praktycznych, użytecznych, wdrożeniowych, co w zaproponowanym przez Autora (z przywołaniem odpowiednich definicji) ujęciu zostało określone w sposób właściwy. Wskazuję też, iż w proponowanym tu opisie celów badawczych, Autor formułuje je językowo (w moim odczuciu) poprawnie (postawy wobec edukacji międzykulturowej w poszczególnych ich wymiarach). Nie uzasadnia co prawda potrzeby ich realizacji, ale odnosząc się do przedstawiania przyjętych teorii i ustaleń empirycznych, a także do wstępu pracy, można uznać, że zostały one właściwie określone.

PROBLEM I HIPOTEZY BADAWCZE: Struktura problemów badawczych (głównego i szczegółowych) jest ogólnie merytorycznie uzasadniona i względnie logicznie skonstruowana, pytania sformułowane są względnie jasno i dobrze skonkretyzowane, stanowiąc wystarczającą przesłankę czy prognostyk realizacji założonych celów badań. Znowu muszę jednak wskazać w sposobie sformułowania głównego problemu badawczego wątpliwość związaną z „postawami interpersonalnymi” wobec „czegoś” (wystarczyłyby po prostu postawy, w poszczególnych ich wymiarach). Zastanowiłabym się też nad sformułowaniem pierwszego problemu szczegółowego (aspekt poznawczy postawy) : dla większej jasności tego, co jest przedmiotem badań, zamiast: *Jaka jest ocena wiedzy o* (rodzi się wątpliwość – czyjej), zapytałabym: *Jaka jest samoocena wiedzy młodzieży w zakresie....* W kontekście komponentu emocjonalnego postawy, choć rozumiem ideę pytania o tolerancję, brakuje mi uzasadnienia takiego ujęcia teoretycznego postawy tolerancji, jako aspektu emocjonalnego. Potocznie i intuicyjnie utożsamiamy tolerancję ze stosunkiem emocjonalnym, jednak teoretycznie (na gruncie nauk społecznych) nie jest lub nie zawsze jest to utożsamiane. Warto byłoby zatem uzasadnić definicyjnie przyjęte

ujęcia czy pojęcia. Pytanie to jest także postawione niejednoproblemowo, więc należałoby je rozbić na dwa. Mam też językową wątpliwość co do sformułowania drugiej części pytania o aspekt emocjonalny postawy, gdyż jeśli zadajemy pytanie o to, *co wnosi obecność przedstawicieli innych kultur....*, warto dodać „do czego wnosi”. To jednak są jedynie uwagi doskonalące językowo, nie mają charakteru deprecjacji merytorycznej zamierzeń Autora. Podobne i też inne zastrzeżenia mam do sposobu sformułowania problemów dotyczących aspektu/wymiaru behawioralnego postawy. Zadając pytanie o to, *jakie są cechy relacji z*, brakuje mi dopełnienia „kogo”. Ponadto, choć to zabieg zapewne zamierzony, pytanie o inicjatywy szkoły w przedmiotowym dla pracy zakresie, ma charakter rozstrzygający, zaś pozostałe mają formę dopełnienia, myślę, że można było je ujednolicić, bądź ewentualnie zadać pytanie o to: *czy i jakie inicjatywy....* (choć tego nie popieram, bo *jakie* zawiera w sobie *czy*). Brakuje też pytań weryfikacyjnych, zależnościowych lub o istotność różnic w zakresie zmiennych niezależnych: płci i lokalizacji szkoły. Uzasadniona jest też w przyjętym modelu badań rezygnacja z hipotez, choć nie uważam, że stawianie hipotez ogranicza poznawcze pole badań, zależy to od sposobu ich postawienia, możliwych uzasadnień, i wielu innych....

ZMIENNE I WSKAŹNIKI²: Model zmiennych (s. 120-122), ich rodzaj, status i sposób pomiaru z wyodrębnieniem wskaźników zostały względnie prawidłowo i szczegółowo określone oraz dobrze omówione w pracy, z mniejszą dbałością o operacyjne definicje przyjętych zmiennych, co utrudnia zorientowanie się w jakości i uporządkowaniu zmiennych i ich wskaźników w kontekście poszczególnych wymiarów postawy wobec edukacji międzykulturowej. Podkreślić należy, że w prezentacji zmiennych mamy znów postawę, a nie postawę interpersonalną, co jest dla mnie prawidłowe, ale też nie jest spójne z problemem głównym i tytułem pracy. Ponadto prezentacja zmiennych zależnych i niezależnych sugeruje też inne sformułowanie, a właściwie rozwinięcie tytułu pracy oraz uszczegółowienie problematyki badań o czynniki determinujące lub korelaty postawy wobec edukacji międzykulturowej (chyba, że te ostatnie mają status zmiennych pośredniczących niekontrolowanych; zob. J. Brzeziński). Warto jednak w dalszym rozwoju naukowym i potencjalnym opracowaniu publikacji zadbać o definiowanie analizo-

² Prezentując definicję zmiennych, Autor odwołuje się do pozycji Krzysztofa Rubachy (brak odmiany nazwiska), nie wiem czy to kwestia odmiany nazwiska czy pomyłka sugerująca inną płęć, ale warto to uściślić.

wanych zmiennych, także w kontekście ich porządkowania strukturalnego. W kontekście sposobu analizy materiału badawczego, model zmiennych zależnych i niezależnych nie jest do końca trafny, gdyż funkcjonowanie interpersonalne należy tu do zmiennych zależnych (a są nimi wymiary postawy wobec edukacji międzykulturowej). Przynależy mu raczej status zmiennych niezależnych, pośredniczących, kontrolowanych. Przyjęty model zmiennych dałoby się uzasadnić, choć trudno znaleźć to w tej części pracy. Widoczne jest też kierowanie się w założeniach metodologicznych powszechnie przywoływaną w pedagogice literaturą metodologiczną, co wcale nie ułatwia projektowania badań, często będąc źródłem kłopotów z konceptualizacją problematyki badawczej (niejednorodność ujęć u poszczególnych autorów).

PROCEDURA BADAWCZA – METODA, TECHNIKI I NARZĘDZIA, DOBÓR PRÓBY:
Dobór metod, technik i narzędzi badawczych w kontekście ich strukturalizacji warunkowanej ogólnie podziałem na metody doboru próby, zbierania danych i ich analizy, uznaję za względnie wystarczający. Techniki/narzędzia badawcze opisane zostały prawidłowo, dobór próby słabo uzasadniony, wstępne założenia dotyczące metod analizy danych wskazane. W prezentacji metod badawczych warto jednak wspomnieć o uzasadnieniu zastosowanych metod analizy danych. Dobór metod analiz statystycznych został przedstawiony w założeniach metodologicznych ogólnikowo, ale nie został merytorycznie uzasadniony, jednak w trakcie prezentacji wyników badań metody te były zapewne świadomie wykorzystane do realizacji zakładanych celów. Model badanych zmiennych oraz postawione pytania badawcze uzasadniają przyjętą procedurę analiz statystycznych. Zastosowany w badaniach dobór próby dokonany został wedle uściślonych i dobrze dobranych kryteriów, ale nie został szczegółowo opisany i uzasadniony.

Prezentację założeń metodologicznych kończą charakterystyka terenu badań oraz charakterystyka próby badawczej uwzględniająca istotne dla projektu zmienne ją opisujące oraz przedstawienie organizacji i przebiegu badań. Warto tu wskazać, że zgodnie z przyjętymi powszechnie zasadami w prezentacjach materiału empirycznego, do określenia wielkości próby badawczej stosuje się symbol „N”, zaś liczebności wartości zmiennych „n”. Ograniczenia reprezentatywności próby badawczej zostały dobrze wyjaśnione i uzasadnione.

Podsumowując część metodologiczną recenzowanej pracy, Doktorant wykazuje się wystarczającą świadomością i względną dojrzałością metodologiczną, mierzona jakością przygotowanego projektu badawczego, ale czasem niewystarczającą zdolnością do uzasadniania przyjętych założeń metodologicznych. W kontekście zawartości treściowej, merytorycznej rozdziału metodologicznego, Doktorant w sposób wystarczający przedstawia niezbędne do rozwiązania postawionego problemu/postawionych problemów badawczych elementy procesu badawczego. Co ważne, Autor nie popełnia błędu wikłania się w niepotrzebne dyskusje metodologiczne i nadmierne definiowanie pojęć metodologicznych, ale czasem trochę zaniedbuje dokumentowanie czy uzasadnianie dlaczego „coś projektuje w taki, a nie inny sposób”. Pewne niedostatki metodologiczne w moim odczuciu wynikają z przyjmowania założeń ujęć różnych autorów. Projekt badań zawiera jednak wszystkie konieczne elementy dla przyjętego modelu badań, co jest pozytywnym prognostykiem dla jego pomyślnej realizacji, zaś wskazane w nich „deficyty” nie mają charakteru dyskredytującego wartość i jakość uzyskanych rezultatów. Pomimo pewnych niedoskonałości i braków, wskazanych wcześniej, jakość zaprojektowanego badania i jego realizacja stanowi pozytywną przesłankę dalszego rozwoju naukowego Doktoranta oraz przesłankę uzyskania wartościowych teoretycznie i praktycznie wyników badań. Zaprezentowany poziom wiedzy metodologicznej Doktoranta świadczy niewątpliwie o jej potencjale badawczym i możliwościach dalszego rozwoju naukowego, warunkowany jest jednak ogólnie poziomem kształcenia metodologicznego na kierunkach pedagogicznych.

UWAGI: W kontekście zaproponowanego modelu badań i analizowanych zmiennych oraz zastosowanych narzędzi diagnostycznych, struktura rozdziału metodologicznego jest niepełna: brak uzasadnień przyjętych metod analizy pozyskanych danych empirycznych, brak definicji operacyjnych zmiennych, wątpliwości co do sformułowania niektórych pytań badawczych.

Rozdział 5 *Analiza wyników badań własnych*

Rozdział piąty w całości poświęcony jest analizie uzyskanych rezultatów badań własnych, w ujęciu ilościowym i jakościowym, konsekwentnie i w sposób względnie spójny z założeniami metodologicznymi prezentuje uzyskane rezultaty dokonanych po-

miarów w aspekcie prezentacji zmiennej zależnej w jej wymiarach: poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym, z uwzględnieniem zmiennej płci i lokalizacji szkoły oraz źle ułożonego strukturalnie w zmiennych funkcjonowania interpersonalnego (brak pytań weryfikacyjnych w rozdziale metodologicznym). Specyficzne deficyty teoretyczne, przekładające się na przyjęte założenia metodologiczne w zakresie tej ostatniej zmiennej, powodują czasem wadliwą interpretację wyników w tym obszarze. Trudno bowiem sądzić, że zmienne osobowościowe jakie stanowią wymiary funkcjonowania interpersonalnego miałyby wynikać np. z oceny czy jak wskazywałam wcześniej samooceny wiedzy o innych kulturach. Można tu mówić o potencjalnych związkach, ewentualnie różnicach, nie zaś o warunkowaniu funkcjonowania interpersonalnego (np. s. 132, 135), chyba że w relacjach z osobami odmiennymi kulturowo. Są to jednak kwestie językowe, choć znaczące interpretacyjnie. Nie uzasadniono także znaczenia dokonanej analizy nastawień interpersonalnych respondentów w kontekście płci i lokalizacji szkoły.

Analiza wyników badań (ss. 128-169) stanowi tę część pracy, która dokumentuje umiejętności wykorzystania świadomie i dobrze dobranych statystyk i testów statystycznych. A choć te ostatnie nie są zbyt metodologicznie zaawansowane, ale uprawnione, a ponadto uzasadnione wcześniej wskazanym poziomem kształcenia doktorantów w naukach pedagogicznych. Wyniki są wystarczająco uwiarygodnione, a rezultaty analizy znaczące dla opisu i wyjaśniania przedmiotowych dla pracy zjawisk (przyjętej przestrzeni empirycznej). W ogólnej ocenie jest to jednak tzw. „czysty opis” prezentujący wyniki, jednak bez nadawania im znaczeń, czyli interpretacji w kontekście przyjętych założeń teoretycznych. Nie ma w tym nic złego, oprócz trudności recepcji tekstu przez czytelnika, gdyż prezentację wyników kończy ich dyskusja.

Rozdział analityczny kończy próba jakościowej analizy czynników i wyznaczników edukacji międzykulturowej, która jest jednak także opisową, ale ilościową analizą wyników badań ankietowych. To interesujący materiał, stanowiący ważną przesłankę do tworzenia modelu edukacji międzykulturowej.

Struktura i sposób analizy uzyskanego materiału empirycznego jest względnie logiczną konsekwencją konceptualizacji problematyki badawczej. Stanowi więc merytorycznie następstwo przyjętych założeń metodologicznych, prowadząc kolejno do realizacji postawionych celów poprzez rozwiązywanie postawionych problemów. W merytorycznie uzasadnionej strukturze Autor prowadzi analizę w zakresie przedstawienia statystyk opisowych przyjętych zmiennych, dokonuje analizy zróżnicowań i korelacji. Od-

zwierciedla to założenia przyjętego modelu zmiennych, których status nie do końca jednak został prawidłowo wyznaczony, a przynajmniej teoretycznie niewystarczająco uzasadniony.

Podsumowując część analityczną, Doktorant panuje nad materiałem, formalnie dobrze go strukturalizując, ale widoczna jest tu nadmiarowa tendencja do jedynie opisu statystyk i koncentrowanie się głównie na nich, bez nadawania im na bieżąco choćby wstępnych interpretacyjnych znaczeń. Sposób narracji w pracach awansowych jest głównie wynikiem przyjętych standardów w pracy naukowej, stąd nie mogą czynić go przedmiotem merytorycznej dyskusji. Jest to zatem jedynie uwaga redakcyjna, gdyż zbyt techniczno-statystyczny język prezentacji materiału badawczego (tzw. „czysty opis”), pozbawiony odniesień interpretacyjnych, powoduje, że cały rozdział analityczny robi wrażenie raportowania (raportu z badań), co może zniechęcać do czytania jego treści. Zapewne można mówić o dwu konkurujących ze sobą stylach narracji, co zapewne związane jest częściowo ze zmianą statusu nauk społecznych, czyli: narracji właściwej dla nauk społecznych lub charakterystycznej dla nauk humanistycznych (jest to jednak jedynie osobista refleksja). Praca w moim przekonaniu zyskałaby jednak na „atrakcyjności” dla czytelnika, gdyby oprócz opisu rezultatów pojawiały się do nich komentarze teoretyczne czy odniesienia praktyczne („na bieżąco”).

Rozdział 6 *Dyskusja wyników oraz wnioski do praktyki pedagogicznej*

Bogaty materiał empiryczny analizowany w kontekście kilku problemów badawczych i w złożonym koncepcyjnie projekcie obejmującym wielowymiarowe ujęcie postaw wobec edukacji międzykulturowej i wybranych ich czynników kończy dyskusja wyników, w której Autor uzasadnia podjęcie badań, ich znaczenie oraz wskazuje słuszne argumenty wyznaczające ich oryginalność i nowatorstwo. Ta najważniejsza i najbardziej interesująca czytelnika część pracy, bo stanowiąca efekt realizacji całego projektu badawczego, jest ich komentowaniem i interpretacją z odniesieniem do teorii i wyników innych badań empirycznych, co stanowi podstawę włączania w toku narracji przesłanek do formułowania wskazówek i rekomendacji praktycznych, możliwych do zastosowania w praktyce psychologicznej. Dyskusja wyników jest ich dobrze przygotowanym synte-

Doktorant wykazuje się wystarczającą ogólną wiedzą naukową w danej dyscyplinie naukowej, odnoszącej się do postawionego problemu, wystarczającą dla danego poziomu rozwoju naukowego świadomością i wiedzą metodologiczną, pozwalającą planować i realizować badania w pewnych zakresach nowatorskie i oryginalne na gruncie pedagogiki i edukacji międzykulturowej projekt badawczy. Zrealizował, choć nie w pełni do poczynionych założeń cele pracy, rozwiązując oryginalny problem badawczy, którego nowatorstwo potrafił uzasadnić, na tej podstawie sformułował istotne rekomendacje dla praktyki pedagogiczne. Przedstawiony materiał teoretyczny i empiryczny jest ważny pedagogicznie (teoretycznie) i interesujący poznawczo, a także pod względem praktycznych rozwiązań w obszarze edukacji międzykulturowej.

Konkludując, za ważny i wartościowy wkład Doktoranta do pedagogiki i jednocześnie kryteria spełniania wymagań stanowiących podstawę ubiegania się o stopień naukowy doktora zaliczyłabym głównie:

(1) eksplorację ważnych z perspektywy dyscypliny obszarów badań, stosunkowo rzadko w prezentowanej perspektywie oraz w grupie badawczej i terenie badań, podejmowanych przez pedagogów;

(2) wystarczającą erudycję, umiejętność wyboru, analizy i syntetyzowania tekstów naukowych, z pewnym deficytem zdolności operacjonalizacji pojęć, definicji zjawisk i egzemplifikacji zależności między nimi;

(3) próbę oceny korelatów postaw wobec edukacji międzykulturowej w specyficznej grupie społeczno-rozwojowej, wraz z próbą ich zsyntetyzowania, ukierunkowaną na sformułowanie zaleceń dla praktyki edukacyjnej;

(5) wystarczające dla tego poziomu rozwoju naukowego przygotowanie metodologiczno-statystyczne, warunkujące podstawową zdolność do realizacji świadomie i refleksyjnie konstruowanych projektów badawczych.

W moim przekonaniu oceniana rozprawa spełnia w stopniu wystarczającym, choć niebezdyskusyjnie, wymagania stawiane rozprawom doktorskim, gdyż Doktorant stawia oraz rozwiązuje ważny i oryginalny na gruncie nauk społecznych problem naukowy, ulokowany względnie dobrze teoretycznie i bazujący na wiedzy teoretycznej reprezentatywnej dla przedmiotowej dziedziny naukowej; wykazuje wystarczające na tym etapie rozwoju naukowego kompetencje metodologiczne, co daje podstawę do wnioskowania o możliwości rozwoju w kierunku samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, skutkującej coraz bardziej świadomym realizowaniem zakładanych celów.

Mając także na uwadze istotność pedagogiczną i edukacyjną, a głównie społeczną podjętego w pracy problemu badawczego, znaczenie praktyczne dokonanych eksploracji empirycznych, wystarczające przygotowanie teoretyczne i świadomość metodologiczną Doktoranta, praca może być podstawą dalszego postępowania w przewodzie doktorskim, spełniając w stopniu wystarczającym wymagania obowiązującej ustawy o stopniach i tytule naukowym. Wnioskuje zatem o dopuszczenie mgra Pawła Garbuzika do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ewa Wysocka

Katowice, 29.04.2022